

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ**Половіна О. А.**

У статті висвітлено теоретичні засади формування інтелектуальної складової особистості дитини та проблеми впливу стилю сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини; розкрито вплив конфігурації сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини; проаналізовано основні моделі впливу сім'ї на інтелектуальний розвиток дитини.

Ключові слова: інтелектуальний розвиток, дитина, стиль сімейного виховання, конфігурація сімейного виховання, модель впливу сім'ї.

В статье освещены теоретические основы формирования интеллектуальной составляющей личности ребёнка и проблемы влияния стиля семейного воспитания на интеллектуальное развитие ребёнка; раскрыто влияние конфигурации семейного воспитания на интеллектуальное развитие ребёнка; проанализированы основные модели влияния семьи на интеллектуальное развитие ребёнка.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, ребёнок, стиль семейного воспитания, конфигурация семейного воспитания, модель влияния семьи.

The author of the article highlights theoretical foundations of forming the intellectual component of child's personality and the problem of influence of family upbringing style on child's intellectual development, reveals the impact of family upbringing configuration on child's intellectual development, and analyzes the main models of family influence on child's intellectual development.

Key words: intellectual development, child, style of family upbringing, configuration of family upbringing, model of family influence.

Актуальність та постановка проблеми. Чи впливає стан сім'ї на виховання та розвиток дитини? Безсумнівно, неповна сім'я є соціально-психологічною потворністю, наслідки якої позначаються на особистості кожного з членів сім'ї як дітей, так і дорослих. Війни та революції, психогенні і природні катастрофи, міжособні конфлікти та кримінальні злочини, соціально-психологічна незрілість батьків і хвороби позбавляють дитину повноцінного спілкування та нормальних умов розвитку. Діти, які втратили одного чи двох батьків у результаті розпаду сім'ї, повільно розвиваються, частіше хворіють соматичними захворюваннями. Правда, невідомо що відіграє головну роль – спадковість чи травма через відсутність одного з батьків. На зорі становлення психологічної науки вчені вважали, що відсутність батька в ранньому дитинстві не так позначається на розвитку дитини, як відсутність матері. На перший погляд, наслідки дійсно не дуже трагічні, але без спілкування з батьком, без його врівноважуючого впливу на дитину, роль матері гіпертрофується. Її вплив на психічний розвиток дитини стає непомірно великим, дитина не бачить іншого варіанту поведінки, у неї немає вибору у спілкуванні. Найважливіша місія батька полягає у тому, що саме він вводить дитину у суспільство, тобто "професія батька" є основою економічного і соціального статусу сім'ї. Діти розлучених батьків знаходяться в більш сприятливій соціально-психологічній ситуації, ніж діти матерів-одиначок, або діти тих сімей, у яких один із батьків помер. Хоча і в цьому випадку все визначається тим, у якому віці дитини відбулося розлучення батьків та чи продовжують батько чи мати виховувати дитину. Вирішальним є не факт юридичного розлучення, а відчуження батьків один від одного, так зване афективне розлучення. Проте найгірше, якщо дитина небажана у матері-одиначки, адже мати відчуває до такої дитини двоякі почуття: з одного боку, це її дитина і вона мати, з іншого – дитина – перешкода в її житті. Психологи виявили, що діти тих матерів, які частіше за все бачать у своїй дитині погані риси характеру, гірше спілкуються з однолітками, гірше навчаються, мають низький статус у групі, не вміють долати стресові ситуації.

Мета та завдання статті. Метою даної публікації є висвітлення проблеми впливу стилю сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини. Мета конкретизується у наступних завданнях:

- розкрити вплив конфігурації сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини;
- проаналізувати основні моделі впливу сім'ї на інтелектуальний розвиток дитини.

Виклад основного матеріалу. Як не парадоксально, але і низький і високий соціально-економічний статус сім'ї однаково є факторами ризику у вихованні (чи соціалізації) дитини. Чи впливає такий фактор як багатодітність на розвиток дитини? Вчені стверджують, що результати досліджень свідчать про негативний вплив великої кількості дітей у сім'ї, на їх розвиток. Недостатність материнської уваги та відсутність дисциплінуючого впливу батька, негативно відбивається на формуванні дитячої особистості. Потреби та недоліки є травмуючими факторами. Відсутність житлоплощі, безлад у приміщенні через скупченість ведуть до постійних конфліктів. Діти з таких сімей відстають у психічному розвитку. Але як тільки їх перевести у нормальні умови життя, вони швидко наздоганяють своїх однолітків. Якщо ж діти продовжують жити в умовах скупченості, убогості їх інтелект неухильно знижується порівняно з вродженим рівнем. Про це свідчать результати багатьох досліджень, які проводилися в Західній Європі та Північній

Америці. Г. Гетцер ще у 1937 р. встановив, що школярі з сімей з поганими умовами життя на 1–2-му році відстають у своєму інтелектуальному розвитку від школярів з нормальних сімей.

Негативною є і протилежна ситуація: якщо сім'я має досить високий статус у суспільстві, свої володіння та багатство, то діти опиняються у специфічній психологічній ситуації. Як правило, в таких сім'ях батько та мати мало приділяють уваги дітям: час йде на виконання професійних та суспільних обов'язків, а також на світські розваги. Ці діти також не бачать материнської уваги та батьківського авторитету, як і діти з неповних сімей.

Витоки проблем сучасної сім'ї знаходимо у дослідженнях Й. Лангмейера та З. Матейчик, які проаналізували популярні книги про виховання дітей за 100 років, з 1850 до 1950 рр., та встановили зміни у тих цінностях, які батьки повинні прищеплювати дітям. Було виявлено стійке зрушення в значущості цих цінностей: зниження оцінки характеру дитини і зростання значення інтелектуальної і діяльній продуктивності, успіхів у навчанні та життєвої витривалості. Чи не говорить це про падіння значущості моралі та батьківського авторитету в сім'ї і у суспільстві? На перший план вийшли емоційні людські зв'язки, які залишилися єдиною опорою для людей у ХХ ст. У сучасному суспільстві вимоги до індивідуальної продуктивності й успішності зросли ще більше. Досить часто батько у сім'ї виступає зразком інтелектуальної і професійної успішності. І тому зростає його вплив, як ідеалу соціально-адаптованої особистості на дитину та на його інтелектуальний розвиток.

Яка роль сімейного спілкування у нормальній повній сім'ї задля інтелектуального розвитку дитини? Численні дослідження торкаються, перш за все, впливу сім'ї на інтелектуальний розвиток хлопчиків і дівчаток. Зокрема, констатується, що з народженням до дітей різної статі висувуються різні вимоги і створюються різні умови для інтелектуального розвитку. Ігри та іграшки для хлопчиків стимулюють у них розвиток незалежності. Вони заохочують дослідницький підхід до вирішення задач та розуміння просторових відношень. Хлопчики більш емоційно віддалені від батьків їм надається значна автономія, вони стикаються з більш широким колом явищ у довіллі. Від дівчаток потребують більшого послуху та дисциплінованості. Частіше по відношенню до них виявляють гіперопіку, що перешкоджає їх пізнавальній активності. Матері більше розмовляють з доньками, ніж з синами. Однак головним внеском у загальний інтелектуальний розвиток дитини є так званий інтелектуальний клімат сім'ї. Вперше до цього поняття звернувся відомий психолог Р. Зайонц після аналізу фактів, які стосуються відмінностей в рівні інтелекту дітей у великих і малих сім'ях. Діти з багаточисленних сімей показували нижчі результати за усіма інтелектуальними тестами порівняно з дітьми, які виховуються у сім'ї, де є 1–2 дитини. Але спостерігався інший ефект: залежність рівня інтелекту дитини від порядку народження. У дітей, які народилися пізніше, рівень інтелекту нижчий, ніж у старших братів і сестер. Причому існує висока позитивна значуща кореляція між порядком народженості дитини у сім'ї (незалежно від статі) і рівнем її інтелекту. Існує багато пояснень цієї залежності. Ряд дослідників запропонували фізіологічні гіпотези. Популярності набула гіпотеза "маткової втомленості". З віком, а також після чергових родів, у матері погіршується "якість матки". Плід не засвоює необхідні для розвитку корисні речовини. Це призводить до того, що пізно народжені діти стають менш інтелектуально розвинутими. Ця гіпотеза стосується і близнюків, адже вони разом розвиваються в утробі і ділять харчування навпіл. Друга гіпотеза – економічна. Вважається, що первісток витрачає більшу частину "виховних ресурсів сім'ї". На долю наступних дітей залишається все менше часу, грошей, здоров'я і уваги батьків. Але за цією гіпотезою не можна пояснити відмінність між рівнем інтелекту єдиних дітей та первістків, близнюків, які живуть разом та які втратили свого брата (сестру). Р. Зайонц припустив, що головним фактором, який впливає на інтелект дитини, є "інтелектуальний клімат" сім'ї, а точніше інтенсивність інтелектуальної взаємодії з батьками. Модель психолога достатньо складна. Він вважає, що кожний член сім'ї має свій рівень інтелекту і кожен вносить свій вклад в "інтелектуальний клімат" сім'ї пропорційно своєму інтелектуальному рівню, а сім'я в свою чергу впливає на нього. Найвищий рівень інтелекту слід чекати в малих сім'ях з великою різницею років народження між дітьми. Поява брата чи сестри для дитини 4-х років значуща, ніж для дитини 11–12 років у зв'язку з тим, що дитина в 12 років вже розвинута інтелектуально на 70–80 % та умовно вважається дорослою. Ця ж модель передбачає негативний вплив на інтелект дитини народженням наступної дитини, якщо попередній не виповнилося 3-х років. Позитивною для дітей є різниця 4–9 років, відсутність ефекту спостерігається для дітей з різницею 9–12 років, а потім знову по висхідній спостерігається негативний ефект.

У серпні 1986 р. Р. Зайонц опублікував узагальнюючу статтю, в якій прогнозував результати 27 досліджень щодо впливу конфігурації сім'ї на рівень інтелекту дитини. Дослідження проводилися в США, Бельгії, Нідерландах, Великобританії, Франції з використанням різних тестів інтелекту. В кожному з них брало участь від 1 тисячі до 1 мільйону дітей віком від 5–18 років. Практично всі дослідження показали зниження інтелекту дітей зі збільшенням їх числа у сім'ї. Також було виявлено, що при маленьких інтервалах між народженням дітей, у найбільш несприятливих умовах розвитку виявляється середня дитина. Вона відстає в мовленнєвому та в інтелектуальному розвитку. Справа в тому, що у багатодітній сім'ї інтенсивність спілкування з появою кожної нової дитини переключається на неї. Первісток отримав свою долю спілкування в немовлячому віці. Середній дитині батьківської уваги не вистачає взагалі. Оскільки у неї в 2–3 роки повинен формуватися активний словник, дефіцит спілкування з часом позначається на її розвитку. За даними досліджень Т. Думітрашку, у багатодітних сім'ях з низьким соціально-економічним статусом і середнім віком первістків 9,5 років, один із батьків притримується

авторитарного стилю виховання. Авторитарність батька може бути позитивним фактором, а авторитарність матері впливає негативно на дітей. До такої поведінки схильні емоційно лабільні та імпульсивні жінки.

В Росії саме об'ємне та єдине дослідження впливу конфігурації сім'ї на розвиток дітей провів колектив психологів під керівництвом І. В. Равіч-Щербо. У 5 містах Росії було проаналізовано навчальні оцінки школярів 2-х класів (7310) і 8-х класів (5054) середньої школи. Результати, які вони отримали, майже повністю співпадають з висновками зарубіжних авторів. Чим менша сім'я, тим більша ймовірність, що діти будуть добре та відмінно навчатися. Підтвердився і зв'язок порядкового номеру народженості дитини з її успішністю у навчанні: діти народжені першими (1–2), мають переваги – успішність їх висока за всіма предметами. Такий фактор, як різниця у віці між дітьми, не є дуже важливим порівняно з попередніми. Найкращим показником є інтервал народженості дітей – 6–7 років. З'ясувалося, що стать дітей також є важливою. Негативні ефекти розміру сім'ї та порядковий номер народженості дитини впливає сильніше на успіхи дівчаток, ніж хлопчиків. На дівчаток менше звертають уваги, не займаються їх інтелектуальним розвитком після вступу до школи. Цікаво, що "стартові можливості" (початковий рівень успішності) у єдиних дочок у сім'ї вищий, ніж у єдиних синів.

Якою ж повинна бути конфігурація сім'ї, якщо керуватися моделлю Зайонца? Очевидно, така сім'я повинна складатися з 2–3 дітей та пари батьків. При чому різниця у віці між дітьми повинна бути не менше 6–7 років. Але у цьому випадку варто належну увагу приділяти інтелектуальному розвитку середньої і особливо, молодшої дитини. Звичайно, ці положення варто сприймати не більш ніж рекомендації, адже індивідуальне життя кожної сім'ї важливіше, ніж усілякі теорії та гіпотези.

Що стосується єдиної дитини у сім'ї, то її виховання – це окрема проблема, якій присвячено багато книг та статей. Небезпека є в тому, що батьки часто виховують "кумира сім'ї" егоцентрика, який не вміє будувати відносини з навколишніми.

Рівень інтелекту дитини визначається спадковістю (генотипом) і середовищем. На долю спадковості приходить 50 % в детермінації інтелекту, на долю середовища – 30 %, а на долю взаємодії "генотип – середовище" – 20 %. Останнє потребує пояснення. Відомий психолог і генетик Р. Пломін запропонував твердження, що люди, що володіють різними природженими властивостями, по-різному реагують на ті чи інші особливості середовища, а соціум у свою чергу по-різному реагує на ті чи інші особистісні якості, вміння, темперамент людини. Р. Пломін виділив три типи взаємозв'язку генотипу і середовища:

1. Пасивний вплив – коли члени однієї сім'ї мають спільну спадковість, тим самим можливості підсилюються за рахунок аналогічного середовища.

2. Реактивний вплив – реакція середовища на прояви вроджених психічних якостей дитини, яка призводить до домінування певних особистісних рис.

3. Активний вплив – індивід або активно шукає середовище, або створює його власними зусиллями, при чому середовище повинно відповідати його вродженим особливостям.

Прикладом першого виду взаємозв'язку є сім'я композиторів Бахів: діти що володіють музичними здібностями розвиваються у музичному середовищі. Другий тип взаємодії проявляється у різних ставленнях батьків-опікунів до прийомних дітей: ставлення залежить від рівня інтелектуального розвитку дитини. Третій тип взаємодії – активний вибір професії і навчального закладу: діти вибирають середовище відповідне до їх здібностей та прихильностей. Спілкування та сумісна діяльність батьків та дітей, теж відноситься до третього типу, оскільки ініціатором взаємодії та спілкування виступає дитина.

Існують основні моделі (окрім моделі Зайонца) впливу батьків на інтелект дитини:

1. Експозиційна модель. Вважається, що вирішальне значення для розвитку інтелекту дитини має тривалість її спілкування з одним з батьків. Дитина частіше та довше спілкується з матір'ю, тому передбачається, що рівень інтелектуального рівня дітей буде більше корелювати з рівнем інтелекту матері ніж батька.

2. Ідентифікаційна модель. В основі її лежать уявлення про дитину, як істоту, що уподібнюється до близьких для неї людей. Припускається, що дитина активно засвоює нові способи поведінки, притаманні своїй статі, психологічно ідентифікуючи себе з одним з батьків тієї ж статі. Ідентифікація батька з сином, а матері з донькою дійсно зумовлює схожість між ними за деякими особистісними рисами, але прогнози цієї моделі по відношенню до розвитку здібностей не виправдовуються.

Тож можна зробити висновок, що ідентифікація дитини з одним із батьків тієї ж статі має важливе значення для формування ряду особистих якостей, але практично не має ніякого значення для формування когнітивних здібностей. В останньому випадку спрацьовують зовсім інші механізми. Зрозуміло одне: передача культурного досвіду, інтелектуального потенціалу здійснюється під час взаємодії дитини і дорослого. Але що ж повинен робити дорослий, щоб реалізувати свою роль інтелектуального донора та вихователя? Існують дані про взаємозв'язок відносин між подружжям та їх ставленням до дитини, рівнем розвитку дітей з якістю взаємодії батьків у сім'ї. Дискомфорт у подружніх стосунках призводить до уповільнення розвитку дитини, особливо сильно це впливає на розвиток дітей 3–4 років. І все ж таки когнітивний розвиток значно залежить від того, як батьки справляються з навчанням дитини в ході спілкування, ніж від того, як батьки відносяться один до одного. П. І. Керич у 1990 р. проводив дослідження впливу сімейних взаємин на ставлення до дитини та виявив, що на розвиток дитини впливає стиль мовного спілкування батьків.

Висновки. Отже результати дослідження дали змогу визначити, що головним фактором прояву та розвитку інтелектуальних здібностей для дітей є помірна емоційна підтримка з боку батьків: не просто любов та обожнювання, а й емоційне заохочення успіхів і активності дитини. Як не банально, але бездумна гіперпротекція, як і байдужість до дітей, призводить до різного виду аномальних варіантів розвитку. Вважаємо, що лише у родині, де є троє і більше дітей, батьківська турбота може мати нормальний характер. Вона рівномірно розподіляється між усіма. У великій родині дитина звикає з найменших років до колективу, здобуває досвід взаємного зв'язку. Якщо в родині є старші і молодші діти, між ними встановлюється досвід любові і дружби в найрізноманітніших формах. Життя такої родини надає дитині можливість вправлятися в різних видах людських стосунків. Перед нею проходять такі життєві завдання, які недоступні дитині-одиначці: любов до старшої дитини і любов до молодшої, уміння поділитися з братом або сестрою, звичка поспівчувати їм. І головне, що дає дитині велика родина – звичку бути в колективі, що є вирішальним етапом соціалізації особистості.

Література

1. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.
2. Чейлк С. Перестаньте воспитывать детей – помогите им расти: как развить в ребёнке уверенность в себе / Стив Чейлк ; пер. с англ. Ю. А. Рудаковой. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 154 с.